

**VEREENIGING**  
**TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.**  
**1896-1897.**

---

*Vergadering van Zaterdag 27 Maart 1897, 's aronds te 8 uren,  
in den foyer van Musis Sacrum te Arnhem.*

Voorzitter: Jhr. Mr. V. BAUD, Kolonel der d.d. Schutterij.

---

De VOORZITTER de vergadering geopend hebbende, zegt:

*Mijne Heeren!*

Door het Bestuur afgevaardigd om deze bijeenkomst te leiden, heet ik u allen hartelijk welkom op deze plaats.

Bijzondere mededeelingen heb ik aan de vergadering niet te doen. Wij kunnen alzoo dadelijk overgaan tot de werkzaamheden van dezen avond.

I. Aan de orde is de ballotage van kandidaten.

De VOORZITTER verzoekt de heeren Gasille en De Jager met hem het bureau van stemopneming te willen nitmaken.

De uitslag is, dat met algemeene stemmen tot leden worden toegelaten de heeren: K. E. M. Vogel, 1e Luit. bij het Reg. Gren. en Jagers, te 's-Gravenhage; A. van Mens, 1e Luitenant der Cavalerie, te Venlo; J. D. Cox, H. A. GUSDORF en H. HONTZAGERS, allen 2e Luitenants der Infanterie, J. C. H. LIEFRINCK en H. W. ROEBIJ, beiden 1e Luitenants der Infanterie. F. A. SCHEFFRAHN, Onder-Luitenant der Infanterie, F. A. STOELMAN en G. E. VISSCHER, beiden 2e Luitenants der Infanterie, J. J. HEMMES, 1e Luitenant der Artillerie, allen in Ned.-Indië.

De VOORZITTER dankt de heeren van het stembureau voor de door hen verrichte taak.

II. Aan de orde is thans de voordracht van den heer Dr. C. J. VINKESTELJX, Rector van het Gymnasium te Schiedam, over

**Het Burgerleger der Romeinsche republiek.**

De heer Dr. VINKESTELJX.

*Mijne Heeren!*

Er zijn weinig instellingen van de Romeinsche republiek, waarover zooveel onzekerheid heerscht als over de legerinrichting. Men zou meenen, dat de letterkunde van een volk, dat van zijn eersten oorsprong af den krijg als zijn voornaamste taak beschouwde, rijk moest zijn aan geschriften over het krijgswezen. En toch heerscht op dit gebied althans gedurende de republiek eene buitengewoon groote armoede. Klagen de beoefenaars der oude geschiedenis er vaak over, dat zooveel gewichtige geschriften zijn verloren gegaan, deze klacht zou voor de krijgskundige literatuur geheel ongegrond zijn. De bij uitstek practische Romeinen leerden hun krijgskennis niet uit boeken, maar op het slagveld en met Marius zagen zij nit de hoogte neer op die bevelhebbers, die nit Grieksche werken, niet uit de practijk de bekwaamheden, die zij als legeraanvoerders moesten bezitten, trachtten te verkrijgen. 1)

Uit Grieksche boeken zeide ik, want ten tijde van Marius had nog geen Romein zich beziggehouden met het schrijven van een vakwerk over krijgskunde. Wel maakt Vegetius 2) melding van een boekje van den ouden Cato (234—149 v. Chr.) over dit onderwerp — het eenige krijgskundige werk uit de republiek, dat hij noemt —; of evenwel dit geschrift die groote beteekenis heeft gehad, die Vegetius er aan toeschrijft, mag terecht betwijfeld worden. Verder vinden wij nog somtijds melding gemaakt van een boek over het krijgswezen van een zekeren L. Cincius, in wien men vroeger den bekenden annalist uit de laatste helft der 3e eeuw vóór Chr. meende te zien; tegenwoordig wordt hij evenwel algemeen voor een jongeren tijdgenoot van

1) Sallustius. Bell. Jug. 85, 12.

2) Vegetius II, 3.

Cicero gehouden. 1) Eerst in den keizertijd vinden wij Romeinen, die over krijgskundige onderwerpen schrijven; hun werken moeten met de grootste voorzichtigheid gebruikt worden, daar zij vaak oud en nieuw met elkander verwarren en, wat eerst later ingesteld werd, anachronistisch in een vroeger tijdperk plaatsen.

Wat wij bij de Romeinen uit den republikeinschen tijd te vergeefs zoeken, vinden wij evenwel bij den Griek Polybius ( $\pm$  150 v. Chr.), die ons in het 6e boek van zijn geschiedwerk een vertrouwbare verhandeling over het Romeinsche krijgswezen, zooals het in zijn dagen geregeld was, heeft nagelaten.

Zagen wij in het voorgaande, dat op ons gebied zoogenaamde vakliteratuur bij de Romeinen nagenoeg geheel ontbreekt, in hunne geschiedschrijvers vinden wij echter hier en daar verspreid mededeelingen, die met ons onderwerp samenhangen. Wat zoeven over de geloofwaardigheid der militaire schrijvers uit den keizertijd is opgemerkt, geldt ook in hooge mate voor deze berichten.

De nieuwere historische critiek, die zoo dikwijls een nieuw licht heeft geworpen op de instellingen van het oude Romo, heeft ook de geschiedenis van het Romeinsche krijgswezen tot een onderwerp van haar onderzoekingen gemaakt. Tengevolge van het streng schiften der overgeleverde berichten is het haar gelukt — vaak door het maken van vernuftige combinaties — ons een beeld te schetsen van de ontwikkeling der Romeinsche krijgsinstellingen. Dat echter bij het schaarsche materiaal, dat te bewerken valt, dikwijls groot verschil van meening bestaat, is niet te verwonderen.

Er is nog iets, dat hier dient opgemerkt te worden. Om een goede studie van ons onderwerp te kunnen maken, zou men aan twee voorwaarden moeten beantwoorden, die tegenwoordig althans zelden bij één persoon vereenigd worden gevonden: het bezit van groote kennis van het krijgswezen en van voldoende bedrevenheid in de oude talen om het voorhanden materiaal in het oorspronkelijke te kunnen bewerken. De meeste geschriften, die over de Romeinsche krijgsinstellingen hande-

---

2) Teuffel. Gesch. der Röm. Liter. 117, 4.

len, zijn door literatoren geschreven, wier krijgskundige bekwaamheid niet hun voornaamste aanbeveling is. Duitschland met zijn vele reserve-officieren is op dit gebied niet het minst vruchtbaar geweest, wat zelfs aan een Fransch literator deze verzoeking ontlokte: *c'est une habitude, un dada des maints professeurs de gymnases allemands de cultiver la tactique et la stratégie.*" Nederland is echter thans nog niet zoo gelukkig onder de combattanten van zijn landmacht reserve-officieren te bezitten; wellicht is het hieraan toe te schrijven, dat hier te lande zoo weinig geschriften over het krijgswezen der ouden het licht zien. Als ik dan voor eenigen tijd Uw aandacht vraag voor een onderwerp uit de Romeinsche krijgsgeschiedenis, dan wensch ik uitdrukkelijk te constateeren, dat het door mij gekozone geen eischen van militaire bekwaamheid aan zijn inleider stelt.

Daarom heb ik besloten U meer het politieke dan het militaire karakter van het burgerleger der Romeinsche republiek te schetsen en mij meer speciaal te beperken tot de betrekkingen, die er tusschen dit leger en de volksvergadering der *comitia centuriata* hebben bestaan.

In geen staat der oudheid hangen de militaire instellingen zoo nauw samen met de politieke als te Rome. Vooral voor de eerste eeuwen van zijn bestaan geldt de waarheid dezer stelling. De legerorganisatie, die wij bij het begin der Republiek vinden, wordt verbonden met den naam van den voorlaatsten koning Servius Tullius (578-534 v. Chr.). Deze zou volgens het verhaal der oude schrijvers, om ook aan de Plebejers deel in het bestuur te geven, een timocratische staatsregeling gemaakt hebben, waarbij de macht, die tot dusverre uitsluitend bij de Patriciërs berustte, zou overgedragen worden op het geheele volk. De politieke invloed, dien ieder burger zou uitoefenen, werd afhankelijk gesteld van zijn vermogen; naar dezen maatstaf werd het volk in klassen verdeeld en zulk een overwegende macht werd in de door Servius gestichte volksvergadering aan de vermogendsten, waartoe zeker in dezen tijd het geheele patriciaat behoorde, toegekend, dat zij bij eenstemmigheid, die zelden ontbrak, de minder door de fortuin begunstigden geheel overstenden.

Deze zelfde regeling werd ook dienstbaar gemaakt aan

de belastingheffing en de legerinrichting. De Patriciërs, die tot dusverre alleen in het bezit van het volle burgerrecht waren, mochten alleen in de legers dienen en, daar door de voortdurende oorlogen hun aantal steeds afnam, was het noodzakelijk de plebejische bevolking aan den krijgsdienst te doen deelnemen. Dezelfde afdeelingen, waarin het volk voor politieke doeleinden was verdeeld, vinden wij in het leger terug en wij zien, dat hierdoor de grootte van den politieken invloed der verschillende klassen rechtstreeks evenredig was aan de zwaarte der op haar rustende militaire verplichtingen.

Men schrijft verder aan koning Servius het plan toe om van de regeering afstand te doen en het volk door het kiezen van consuls in de gelegenheid te stellen een republiek in het leven te roepen. De moord, op hem gepleegd door zijn dochter en haar gemaal, verijdelde dit voornemen en het bestuur van den laatsten koning kenmerkte zich zoozeer door een tyranniek optreden, dat er van het deelnemen aan de regeering door het volk geen sprake kon zijn. Vooreerst gaf hij aan de volksvergadering geen gelegenheid om een opvolger voor den vermoorden Servius aan te wijzen en, na zich als tyran te hebben opgeworpen, achtte hij het onnoodig zich bij zijn bestuursdaden de medewerking te verzekeren der toen bestaande regeeringslichamen. Eerst na het afzetten van Tarquinius Superbus (510 v. Chr.) kon de door Servius in het leven geroepen volksvergadering van haar bevoegdheid gebruik maken; zij wees de beide consuls aan en trad in het vervolg als hoogste wetgevend orgaan in het staatsbestuur op.

Waarschijnlijk vond Servius bij het aanvaarden van zijn regeering een leger, bestaande uit 600 ruiters en 3000 voetknechten; deze laatsten vormden 30 afdeelingen van 100 man, centuriæ genaamd. Servius verdeelde de manlijke bevolking tusschen 18 en 60 jaar in twee groote onderdeelen, de iuniores en de seniores; op 46-jarigen leeftijd ging men tot laatstgenoemden over. De iuniores vormden het veldleger; de seniores dienden tot bezetting der stad.

Naar hun vermogen werden de voetknechten in 5 klassen verdeeld, van welke elk het volgende aantal centuriën bevatte:

kl. I	80	centuriën met een minimumvermogen van 100.000 As 1)
» II	20	» » » » » 75.000 »
» III	20	» » » » » 50.000 »
» IV	20	» » » » » 25.000 »
» V	30	» » » » » 11.000 ».

Het getal der centuriën seniores en iuniores was in iedere klasse gelijk, zoodat volgens deze berekening het vold- en het bezettingsleger even groot zouden zijn. Bij de veldtroepen kwamen evenwel nog 18 centuriën ruitery, voor welke geen minimumvermogen bepaald was, doch die, daar de dienst van den ruiter duurder was dan die van den voetknecht, zonder twijfel uit de vermogendste burgers der 1<sup>e</sup> klasse gekozen werden. Verder vinden wij nog 5 ongewapende centuriën, die gevormd werden uit hen, wier vermogen beneden het bovengenoemde minimum bleef: 2 centuriën fabri, handwerkslieden, 2 tubicines en cornicines, trompetters en hoornblazers en 1 accensi velati, in politiek gekleede aanvullingsmanschappen, die, als zij tot den strijd werden geroepen, de wapenen en paarden gebruikten van hen, wier plaatsen zij innamen.

De wapening der 5 klassen verschilde naar de plaats, die hun in het gevecht was aangewezen. De 1<sup>e</sup> klasse, die de eerste gelederen van de slaglinie vormde, was het zwaarst gewapend, de 4<sup>e</sup> en 5<sup>e</sup>, die als zogenaamde rorarii het gevecht openden en zich spoedig achter de phalanx terugtrokken, waren slechts van een werpspiets en een slinger voorzien. 2) Ieder was verplicht voor zijn eigen wapenen en verpleging te zorgen: alleen de ruiters ontvingen van den Staat een betrekkelijk aanzienlijke som voor den aankoop van een paard 3) en fouragegeld 4).

In de volksvergadering zou bij centuriën gestemd zijn; het eerst werden ter stemming opgeroepen de 18 centuriën ruiters en daarna de 80 der 1<sup>e</sup> klasse. Heerschte onder deze 98 afdelingen eenstemmigheid, dan werden de volgende klassen niet

1) Pl.m. 4 cent. De juiste waarde der Romeinsche munten is slechts bij benadering te bepalen.

2) Marquardt Röm. Staatsverwaltung II, 326 en 327.

3) 10.000 As. 4) 2000 As.

gehoord. De 5 ongewapende centuriën waren voor de stemming bij de verschillende klassen ingedeeld.

Ik heb de vrijheid genomen U door deze beknopte uiteenzetting in de herinnering terug te roepen hetgeen vrij eenstemmig door de oude schrijvers over deze staatsregeling is overgeleverd; haar politiek karakter staat bij hen op den voorgrond. En begrijpelijkerwijze was dit het geval; ten tijde toch dat deze schrijvers of hunne zegslieden leefden, deden deze centuriën wel dienst als hoogste volksvergadering en werden uit hare leden nog wel de soldaten voor de legioenen en de ruiterafdelingen gelicht, maar de Romeinsche legioenen zelve gaven geen beeld meer van de indeeling der bevolking in 5 klassen en in dezelfde afdelingen stonden de burgers van verschillende klassen naast elkander, op dezelfde wijze gewapend en met dezelfde verplichtingen.

Vrij algemeen is tegenwoordig het oordeel, dat de beschouwingen der ouden over de staatsregeling van Servius Tullius niet tegen een strenge critiek bestand zijn. Waarschijnlijk heeft in de oude wereld een document bestaan, waarin eene nauwkeurige beschrijving van de bepalingen van koning Servius gegeven werd. Hiermede bedoelen wij niet een geschrift van de hand van dezen vorst, waarop de ouden zelf schijnen te zinspelen; want, mocht dit al bestaan hebben, dan zou het hoogstwaarschijnlijk bij gelegenheid van den grooten Gallischen brand (390 v. Chr.) verloren zijn gegaan. De groote eenstemmigheid, die aangaande dit onderwerp over het algemeen bij de ons overgeblevene schrijvers heerscht, schijnt er wel op te wijzen, dat hunne bronnen uit dit document geput hebben. Het mag verder als zeker aangenomen worden, dat de oudste annalisten gestemd hebben in een volksvergadering, die nog juist zoo ingericht was, als zij door Servius in het leven *scheen* geroepen te zijn.

Dat meergemeld document eerst later moet opgesteld zijn, maakt men voornamelijk hieruit op, dat de vermogensminima, die zoo straks door mij genoemd werden, niet van toepassing kunnen zijn op de laatste tijden van het koningschap. Honderd jaren na de verdrijving der koningen werd iemand voor rijk gehouden, die 10.000 As, dus nog 1000 minder dan het minimum der laagste

klasse, bezat; een wet van 430 v. Chr. stelde de waarde van een rund op 100 As, en het is niet aan te nemen, dat volgens dezen maatstaf een burger der laagste klasse een vermogen van minstens 110 runderen zou bezeten hebben 1). In 269, vijf jaar vóór den eersten Punischen oorlog, had er een hervorming van het muntwezen te Rome plaats; de vroegere As, die een pond koper 2) woog, werd afgeschaft en vervangen door een gelijknamig muntstuk, dat slechts  $\frac{2}{3}$  van het oorspronkelijke gewicht bezat. Het schijnt, dat de overgeleverde censuscijfers volgens dit stelsel zijn berekend en dientengevolge moeten zij gewijzigd worden in  $\pm$  40.000, 30.000, 20.000, 10.000 en 4400 As.

Doch met deze sommen heeft de moderne critiek zich ook niet tevreden gesteld. Mommsen is de eerste, die er op gewezen heeft, dat geld in den tijd van koning Servius geen geschikte maatstaf voor de waardebepaling van het vermogen was. Waarschijnlijk is eerst ongeveer 450 v. Chr. het koper, dat tot dien tijd als ruilmiddel werd afgewogen, gemunt; dientengevolge was de grootte van een landgoed of een bepaald aantal runderen beter waardemeter voor een vermogen dan geldsommen. De veeteelt was in dien tijd niet het eenige middel van bestaan, zoodat de laatstgenoemde maatstaf niet voor het doel geschikt kon zijn. Vrij algemeen wordt daarom tegenwoordig aangenomen, dat de grootte van het grondbezit de klasse bepaalde, waartoe iemand behoorde; dientengevolge zou de dienst bij de gewapende centuriëen alleen aan de grondbezitters opgelegd zijn; slechts in de 5 ongewapende afdelingen was plaats voor hen, die geen eigen erf hadden. Als minimum van grondbezit geldt in de eerste eeuwen van den Romeinschen Staat een stuk land van 2 iugera 3); wellicht is dit minimum voor de 5<sup>e</sup> klasse vastgesteld; volgens deze berekening zou een grondbezit van 20 iugera het minimum voor de 1<sup>e</sup> klasse geweest zijn. Volgens Mommsen is in dezen tijd de helft der hofsteden 20 iugera groot geweest; dit was de normale grootte -- de andere helft

1) Francken. Over de oorspronkelijke samenstelling en vroegste ontwikkeling der Com. Cent. Verslagen en Mededeel. der Kon. Ak. 1882, 301.

2) 327 gram.

3)  $\frac{1}{4}$  Hectare.



zou door splitsing uit kleinere boerenplaatsen bestaan hebben.

Ten einde ook aan de niet-grondbezitters stemrecht in de volksvergadering te geven, hebben de censoren van de jaren 312 en 304 het grondbezit niet meer als maatstaf van den census gebruikt, maar het geheele vermogen in rekening gebracht. Zoo kregen ook de niet-grondbezitters, voor zoover zij een vermogen bezaten, dat niet beneden het bepaalde minimum bleef, het recht en de verplichting om in de legers te dienen. Dit minimum, dat wij boven op 11.000 As begrootten, was in den tijd van Polybius tot 4000 As gedaald.

In strijd met de berichten der ouden wordt tegenwoordig de hervorming van Servius in de eerste plaats, zoo niet uitsluitend, voor een militaire gehouden. Het valt toch in 't oog, dat het systeem, volgens hetwelk Servius het volk in centuriën verdeelde, geheel ongeschikt was voor een volksvergadering en uitstekend paste voor een legerorganisatie. De tegenwoordige geschiedvorschers hebben dan ook zonder onderscheid het militaire karakter der Serviaansche regeling op den voorgrond geplaatst, maar verreweg de meerderheid van hen heeft naast de militaire organisatie ook een burgerlijke willen zien. Zelfs zij, die er met nadruk op wezen, dat deze regeling oorspronkelijk alleen een krijgskundig doel beoogde, hebben zich niet kunnen losmaken van de traditie, die zoo beslist een politiek karakter aan deze centuriën gaf. Het sterkste voorbeeld hiervan is Lange 1), die zoo terecht wijst op het onbetrouwbare der overlevering; wij lezen bij hem: »wat de traditie van de staatsregeling van Servius Tullius bericht, is herhaaldelijk troebel gemaakt door een verkeerd begrip zoowel over het doel van het geheel als over de beteekenis der onderdeelen, zooals dit begrijpelijk is in een tijd, waarin de staatsregeling van Servius in sommige opzichten verder ontwikkeld, in andere echter ook reeds afgestorven, slechts nog een schijnbestaan rekte. Daarbij komt, dat ook latere ontwikkelingen in deze staatsregeling anachronistisch op naam van Servius zelf worden gesteld.» Hij wijst er verder op 2), dat

1) Röm. Alterthümer I, 452 vlg.

2) l. a. p. 456 vlg.

het zeker is, dat de onderdeelen der staatsregeling, met name de indeeling van het volk in klassen en centuriën, het best verklaard worden door aan te nemen, dat zij in de allereerste en voornaamste plaats berekend was op het gemeenschappelijk dienen van Patriciërs en Plebejers in het legioen; verder heeft ongetwijfeld het deelnemen van de Plebs aan dien dienst haar aanzien verhoogd, daar ook in het vervolg de dienst in de Romeinsche legioenen een voorrecht is der Romeinsche burgers, die in het volle bezit van hun burgerrechten zijn; ten slotte is het waarschijnlijk, dat een koning, die zooals Servius door usurpatie zich van de regeering heeft meester gemaakt, eerder de plichten geregeld dan de daarmee overeenstemmende rechten zal hebben verleend; toch bestaat er volgens hem geen afdoende reden om te loochenen, dat Servius Tullius reeds de deelneming der Patriciërs en Plebejers aan zekere hun gemeenschappelijke rechten geordend heeft door de volksvergadering der comitia centuriata in het leven te roepen en door aan de plebs het stemrecht te geven naar den maatstaf van het vermogen.

Anderen, zooals Ihne (*Symbola philol.* Bonn. 636) en Schwegler (*Röm. Gesch.* I, 754), meenen, dat Servius bij zijn komst aan de regeering een militaire organisatie gevonden en haar voor politieke doeleinden bruikbaar gemaakt heeft.

Mommsen 1) is van oordeel, dat de burgerij even goed in haar militaire als in haar burgerlijke organisatie bevoegdheid tot handelen bezit. De inauguratie van den priester van Mars, de krijgsverklaring wegens bondbreuk en dergelijke zaken, waarbij het leger ten nauwste betrokken is, konden slechts plaats hebben met de medewerking van het leger en, waren eens Plebejers hierin opgenomen, dan moesten zij ook stemgerechtigd in deze aangelegenheden zijn. Eerst later zou deze vergadering zich tot de machtige comitia centuriata ontwikkeld hebben. Ten onzent heeft zich bij deze zienswijze o. a. aangesloten Prof. Francken, 2) die ook de keuze van den koning, d. i. van den legeraanvoerder, aan deze leger-comitiën wil toege-

1) *Röm. Staatsrecht* III, 246. *Röm. Gesch.* I<sup>6</sup>, 93.

2) *t. a. p.*, 306.

kend zien. Wel is waar is de opvolger van Servius Tullius, zooals wij boven zagen, niet door het volk tot de regeering geroepen, maar wij lezen bij Livius, dat de eerste consuls zijn gekozen volgens de voorschriften van koning Servius. Dat Servius verordeningen zou gemaakt hebben voor de consulskeuze is niet aan te nemen; de bedoelde bepalingen moeten natuurlijk betrekking gehad hebben op het aanwijzen van het hoofd van den staat en na de verdrijving der koningen werden zij het eerst toegepast bij de consulsverkiezingen. Nog verder gaan Genz 1) en Soltau, 2) die alle politieke beteekenis aan de regeling van Servius ontzeggen.

Onderwerpen wij het systeem, zooals ons dit is overgeleverd, aan een nadere critiek, dan valt ons terstond op, dat een financieel of politiek plan moeielijk er de grondgedachte van kan geweest zijn. Het tributum, een soort van krijgswaarschijning, 3) die naar den maatstaf van den census werd geheven, kan niet het motief van Servius geweest zijn, daar waarschijnlijk deze verplichte voorschotten aan de schatkist eerst met de invoering van de soldij (406 v. Chr.) in gebruik zijn gekomen. Overigens steunen de financiën van den Romeinschen staat niet op directe belastingen. Te Rome betaalt een burger van zijn persoonlijk inkomen geen belasting; zijn zakelijk vermogen wordt bij uitzondering in geval van nood hiervoor aangesproken 4). Om over andere bezwaren niet te spreken, reeds alleen de indeeling van het volk in seniores en iuniores past niet voor een belastingheffing. Vooral onder de iuniores zal het getal dergenen, wier vaders nog in leven waren, betrekkelijk groot geweest zijn. Zij bezaten volgens de wet hoegenaamd geen vermogen, met uitzondering van enkelen, die door hun vader geëman-

1) Die Servianische Centurien-verfassung.

2) Ueber Entstehung und Zusammensetzung der alt-römischen Volksversammlungen, III.

3) Deze belasting diende slechts voor krijgswaarschijningen, met name voor de betaling der soldij. Na een gelukkigen afloop van een oorlog moest de vijand de gemaakte kosten vergoeden en werd het tributum aan de burgers terugbetaald. Na 168 v. C. is deze belasting niet meer geheven.

4) Marquardt. Röm. Staatsverwaltung II, 149.

cipeerd, of, om een niet geheel overeenstemmende moderne uitdrukking te gebruiken, mondig verklaard waren.

Ook een politieke bedoeling kan bij een nadere beschouwing niet het motief dezer instelling geweest zijn. Het systeem van Servius splitst de bevolking in centuriac, in classes, in grondbezitters en proletariërs, in inniores en seniores, in ruiters en voetknechten. Wanneer wij de redenen dezer splitsingen opsporen, dan zullen wij zien, dat zij uiterst geschikt zijn voor een legerorganisatie, maar moeielijk het werk kunnen geweest zijn van den stichter van een nieuwe volksvergadering.

Waar de traditie ons niet voldoende inlicht over het oorspronkelijk wezen van een zaak, daar kan dikwijls de afleiding van het woord, dat de zaak aanduidt, ons omtrent haar aanvankelijk karakter inlichten. Zoo ook bij de centuriën. Volgens de uitdrukkelijke getuigenis der ouden — waarbij zich de tegenwoordige taalgeleerden geheel aansluiten — beteekent het woord centuria een afdeeling van 100 man: oorspronkelijk zal de naam zeker in overeenstemming geweest zijn met den feitelijken toestand.

Roept men bepaalde categorieën van burgers naar den maatstaf van hun vermogen tot deelneming aan het bestuur, dan is het niet aan te nemen, dat tot iedere categorie een bepaald veelvoud van 100 behoort en dat allen, die, hoewel in het genot van het voorgeschreven vermogen, buiten deze veelvouden vallen, uitgesloten zijn. Een bepaald aantal afdeelingen van 100 burgers in een vermogensklasse is een onmogelijkheid, daarom moeten de politieke centuriën zeker grooter zijn geweest, dan hun naam aanduidt. Geheel anders is echter de toestand in een leger; hier zijn afdeelingen van een bepaald aantal manschappen noodzakelijk. Gaan wij de sterkte der militaire centuriën na, dan bevinden wij, dat zij in het leger van Servius Tullius werkelijk 100 man bevat hebben.

Historisch zeker is, dat de ruitercenturiën tot laat in de republiek uit een vast aantal manschappen bestonden; dit getuigt uitdrukkelijk Cicero, die nog voor zijn tijd hun getal op 1800, dus op 100 per centurie bepaalt. Maar de ruitery kan niet als

1) Momms. Röm. Staatsr. III, 107, aanm. 3.

maatstaf dienen om het verschil tusschen een politieke en een militaire centurie aan te toonen. Bij haar is gedurende de geheele republiek de politieke centurie met de militaire samengevallen; de ruiters vormden immers geen bepaalde klasse met een vast vermogensminimum; zij behoorden niet rechtens tot de ruitery, zooals de overige burgers op grond van hun vermogen deel van een bepaalde klasse uitmaakten; hierdoor kon hun aantal beperkt blijven en waren bij hen ook politieke centuriën van een bepaald aantal personen mogelijk.

De normale sterkte der infanteriecenturie was eveneens 100 man. Wij zagen, dat het veldleger bestond uit  $40 + 10 + 10 + 10 + 15 = 85$  centuriën, die in den oudsten tijd 2 legioenen vormden; een legioen heeft eene sterkte van 4200 man infanterie, 3000 zwaar- en 1200 lichtgewapenden. Deze 3000 zwaargewapenden waren reeds de kern van het leger van Romulus; hetzelfde aantal is door Servius in zijn centuriën, door Camillus in zijn manipellegioen overgenomen. In het leger van Servius vormen de 3 eerste klassen de phalanx; de 4 eerste gelederen worden bezet door  $5 \times 4$  centuriën der 1e klasse, het 5e gelid door 5 centuriën der 2e klasse, het 6e gelid door een zelfde aantal der 3e klasse. Voor de phalanx van 2 legioenen zijn dus noodig  $2 \times 30 = 60$  centuriën à 100 man, dus 6000 man, welk cijfer met het aantal manschappen, die de 3 hoogste klassen stelden, overeenkomt. Verder behooren bij ieder legioen nog 1200 lichtgewapenden; voor 2 legioenen bedraagt dit dus 2400 man of 24 centuriën. Er blijft dus 1 centurie over. Algemeen vindt tegenwoordig bijval de meening van Mommsen, 1) dat de 5e klasse oorspronkelijk slechts uit 28 centuriën heeft bestaan en dat men tot het getal 30 is gekomen door er 2 centuriën accensi velati, één voor het veldleger en één voor de bezettingstroepen, bij te rekenen. Zij zouden tegelijk met de 5e klasse gestemd hebben en zoo onder het getal harer centuriën meegerekend zijn. Op deze wijze stemt het getal centuriën van Servius met de indeeling der toenmalige legioenen overeen.

Wij zagen in het voorgaande, dat politieke centuriën van

1) Röm. Tribus 135.

100 man in de verschillende klassen onmogelijk zijn. Daarom wordt aangenomen, dat deze afdeelingen boven de 100 man, die krijgsdienst verrichtten, nog een onbepaald aantal personen bevatten, die tot den krijgsdienst konden verplicht worden 1). Reeds terstond zou er dus verschil hebben bestaan tusschen de militaire en de politieke centurie. Dat toen deze politieke afdeelingen, waarvan verreweg de groote meerderheid niet met de militaire gelijknamige lichamen overeenkwam, haar naam aan de laatste zouden ontleend hebben, is aan vrij ernstige bedenking onderhevig. Aannemelijker is, dat zij zich later uit de militaire ontwikkeld hebben en naar deze genoemd zijn.

De oorsprong van het woord *classis* is niet vaststaande. Veelal wordt het afgeleid van een werkwoord, dat roepen beteekent. Volgens Genz zou het oproeping beteekenen en wijzen op het feit, dat de 5 klassen na elkander ter stemming worden opgeroepen. Hij ontzegt op grond van deze afleiding aan dit woord elke militaire beteekenis. Ook kan hij in de ongelijke indeeling der centuriën over de verschillende klassen alleen een politieke bedoeling zien: de eerste klasse had 80 centuriën om met de 18 der ruiters de overige klassen te overstemmen. Zelfs het verschil in wapening wijst niet op een militaire instelling; alleen een onderscheid tusschen zwaar- en lichtgewapenden zou beteekenis hebben. Dit verschil laat zich volgens hem als decoratie van het opgestelde stemleger voortreffelijk verklaren. Genz staat in deze opvatting vrij alleen en bijna eenstemmig wordt het woord opgevat als oproeping voor den krijgsdienst. Mommsen 2) wijst er op, dat de afleiding van dit woord niet vaststaat, maar dat de beteekenis moet zijn de slaglinie in tegenstelling met de buiten de linie aan den strijd deelnemende troepen of schepen. In het zeewezen heeft het woord *classis* dan ook de beteekenis van vloot gekregen. Verder is bij de oude grammatici het woord vaak synoniem met leger. In den oudsten tijd werd ook niet van vijf klassen gesproken, doch alleen van *de classis*, die met de latere 1<sup>e</sup> klasse overeenkwam; haar leden werden *classici*

---

1) Röm. Staatsr. III, 266.

2) Röm. Staatsr. III, 262.

genoemd en alles wat niet tot de classis behoorde, heette infra classem (beneden de classis). Toen de Serviaansche centuriën haar militair karakter verloren en het woord classis in de oorspronkelijke beteekenis op haar niet meer van toepassing was, duidt dit woord een uitsluitend politieke betrekking aan en heeft een gewijzigde beteekenis aangenomen. De vroegere classis werd 1e klasse en de overige afdeelingen werden met de namen van 2<sup>e</sup>, 3<sup>e</sup>, 4<sup>e</sup> en 5<sup>e</sup> klasse aangewezen.

Wij hebben dus hieruit gezien, dat ook deze instelling niet op een politiek maar op een militair doel wijst. Met een enkel woord moet nog opgekomen worden tegen de zoo even vermelde meening van Genz, dat het verschil in bewapening uitsluitend een decoratief karakter had. De 1<sup>e</sup> klasse, die vooraan in de slaglinie stond, was het zwaarst bewapend: op haar stieten in de eerste plaats de vijanden met al hun kracht; de 2 volgende klassen konden zich de kosten van een dergelijke bewapening besparen; zij vormden de laatste gelederen en werden door de lichamen en wapenen van hunne voormannen voldoende gedekt. 1) Ook was de lichtere bewapening een voordeel, als zij bij eene eventueele vervolging der vijanden naar de kanten moesten nitwijken en snel manoeuvreren 2). Dat de lichtgewapenden, voor wie snelheid van beweging een allereerste vereischte was en die niet aan den strijd van man tegen man deelnamen, slechts van werpwapenen behooften voorzien te zijn, valt in het oog.

Ook moet in strijd met Genz de ongelijke indeeling over de verschillende klassen niet aan politieke beweegredenen toegeschreven worden; wij zagen in het voorgaande, dat de 1<sup>e</sup> klasse met de ruiters de numerieke meerderheid van het leger uitmaakten en dit was billijk. Ten eerste stelde de voor de 1<sup>e</sup> klasse voorgeschreven wapenrusting grootere financiële eischen aan den classicus dan aan zijne kameraden uit de lagere klassen. Verder waren van de arme boeren der 4<sup>e</sup> en 5<sup>e</sup> klasse niet zulke regelmatige, telken jare terugkomende diensten te vorderen, als van hun rijkere medeburgers. Daarom werd van de lagere klassen jaarlijks een

---

1) Niebuhr. Röm. Gesch. 1, 529.

2) Soltan 249.

kleiner percent opgeroepen dan van de hoogere; om de zwaarte van den krijgsdienst in evenredigheid te brengen met de grootte van den maatschappelijken welstand, was het aantal der centuriën ongelijk over de klassen verdeeld.

Geheel in strijd met de opvattingen van dezen tijd — althans hier te lande — waren de oude Romeinen van oordeel, dat de laagste klassen der maatschappij geen deel moesten uitmaken van de legers van den Staat. Politieke invloed kwam volgens hen slechts toe aan degenen, voor wie het rustig voortbestaan van den staat van belang was, en, toen het niet meer mogelijk was het volle burgerrecht uitsluitend aan den geboorteadel toe te kennen, werden eerst aan het grondbezit, later aan het bezit van vermogen onder iederen vorm langzamerhand de rechten toegekend, die tot dusverre alleen hooge geboorte bezat. Proletariërs d. w. z. zij, wier vermogen beneden het minimum der laagste klasse bleef, hebben in de volksvergadering slechts een schijninvloed kunnen uitoefenen; uit de slaglinies werden zij gestreng geweerd. Het recht en den plicht om het vaderland te verdedigen hadden in de eerste helft der Romeinsche republiek slechts zij, die in het bezit van eenig vermogen waren. Zeldzaam zijn de afwijkingen van dit principe vóór den tijd van Marius geweest 1) en alleen in tijden van buitengewoon gevaar zien wij proletariërs plaats nemen in daarvoor bijzonder aangewezen en voor dat doel gevormde legerafdeelingen. Na het ontstaan der Romeinsche marine werden de vlootsoldaten uit deze burgers gelicht. Zij, wier vermogen beneden 375 As bleef, waren van allen dienst uitgesloten. Hoezeer deze afscheiding van grondbezitters en proletariërs uit een militair oogpunt te verdedigen is, toch moet toegegeven worden, dat zij ook voor een politiek doeleinde zeer goed verklaard kan worden. Waar men den invloed van den geboorteadel wil doen plaats maken voor die der grondbezitters, daar is het zeer verklaarbaar, dat de niet-grondbezitters of geheel nitgesloten worden of dat eene regeling getroffen wordt, die hun invloed tot een minimum

---

1) Dit geldt niet voor de 5 ongewapende centuriën uit de staatsregeling van Servius.



reduccert. Dit zien wij dan ook in de staatsregeling van Servius. Naast 188 centuriën van grondbezitters vindt men 5 centuriën uit proletariërs bestaande. Behalve een afdeeling *accensi*, die zonder onderscheid van ambacht schijnt gevormd te zijn, vinden wij uit de bestaande gilden slechts die der timmerlieden, der smeden, der hoornblazers en trompetters aangewezen om deel te nemen aan het regeeringslichaam, dat Servius in het leven zou geroepen hebben. Waarom juist voor deze ambachten de gunstige uitzondering gemaakt, vraagt men onwillekeurig. En het antwoord moet ongetwijfeld luiden: omdat deze ambachten in het leger niet konden gemist worden: politieke redenen bestaan hiervoor niet. Verder ligt in het feit, dat de 2 centuriën fabri tegelijk met de eerste klasse stemden, geen politieke grondgedachte. Wij zien dus weer, dat deze splitsing in grondbezitters en proletariërs slechts uit een militair oogpunt in al haar onderdeelen kan verklaard worden.

Hetzelfde geldt ook voor het onderscheid tusschen iuniores en seniores. Dat militaire motieven hier invloed hebben nageoefend, valt niet te ontkennen. Maar toch is juist deze splitsing een gewichtig argument geweest voor hen, die een politiek karakter aan de regeling van Servius toeschrijven. Ongetwijfeld is het opvallend, dat het aantal centuriën van de seniores gelijk is aan dat der iuniores: nog opvallender, dat de iuniores over 28, de seniores over 14 levensjaren verdeeld worden. Hierbij komt, dat uit bevolkingslijsten, die men geconsulteerd heeft, blijkt, dat het getal der mannen tusschen 18 en 46 jaar approximatief dubbel zoo groot is als dat van hen, die hun 46<sup>e</sup> jaar overschreden hebben 1). Rekent men dan bovendien er degenen, die ouder dan 60 jaar zijn, af, dan wordt de verhouding tusschen seniores en iuniores nog ongunstiger. Op allerlei wijze heeft men getracht aan bovengenoemde bezwaren tegemoet te komen. J. J. Müller 2) is van oordeel, dat, in strijd met de traditie, het aantal centuriën der iuniores eens zoo groot is geweest als dat der seniores: dat hierdoor het geheele klassensysteem

1) Lange, Röm. Alt. I, 476.

2) Studien zur röm. Verfassungsgeschichte. Philologus 34, 130.

onmogelijk wordt, daar 80, 20 en 28 niet in getallen, die in verhouding van 1 : 2 staan, kunnen verdeeld worden, is duidelijk. Lange 1) is van oordeel, dat de centuriën der seniores uit 60, die der iuniores uit 200 man bestonden; doch zoo krijgen wij een indeeling in centuriën, waarvan geen enkele het normale getal van 100 man bevat. Anderen vinden alleen een politieke verklaring; in deze gelijke getalsterkte der centuriën der seniores en der iuniores ligt een voortrekken van den rijperen leeftijd, aan welken de wetgever door deze verdeeling der stemmen een naar verhouding grooteren invloed heeft willen geven 2). Het verst gaat Soltau, die in het systeem van Servius geen plaats voor seniores vindt.

Het valt niet te ontkennen, dat de regeling van Servius, zooals zij ons overgeleverd is, een veel zwaardere militaire verplichting op de schouders der ouderen dan op die der jongeren legde, een verplichting, die niet kon opwegen tegen den meerderen politieken invloed, die het stemrecht in de centuriën der seniores verzekerde. Deze last zal wel het zwaarst gedrukt hebben op de 1e klasse. Het gaat niet wel aan om met Mommsen aan te nemen, dat de grondbezitters dezer klasse aanvankelijk weinig minder in aantal zijn geweest dan die der overige; meer grond van waarschijnlijkheid heeft zeker de meening, dat te Rome evenals elders bij een indeeling der bevolking in vermogensklassen de hoogte der klassen omgekeerd evenredig is geweest aan het aantal personen, die in die klassen zijn ingedeeld. De krijgsdienst zal dus wel het zwaarst gedrukt hebben op de 1e klasse, die, hoewel numeriek de zwakste, weinig minder dan de helft der centuriën voor het voetleger moest leveren. Terwijl de afdelingen seniores in de lagere klassen zonder bezwaar voltallig konden gemaakt worden, zullen althans in den beginne weinig seniores der 1e klasse vrij van krijgsdienst zijn geweest, aangenomen dat het mogelijk was 40 volledige afdelingen seniores te vormen. Doch in de 1e klasse was het aantal centuriën wel nominaal gelijk, doch de iuniores onder

---

1) Röm. Alt. I, 477.

2) Schwegler I, 479. Genz 6.

de grondbezitters leverden ook de manschappen voor de 18 ruiters-centuriën; de verhouding wordt hierdoor: 58 : 40 of ong.  $1\frac{1}{2} : 1$ . Verder waren de iuniores niet gedurende de volle 28 jaar dienstplichtig; zij, die 16 veldtochten hadden meege maakt, waren van verderen dienst vrijgesteld. Globaal genomen diende dus slechts het  $\frac{1}{7}$  gedeelte der iuniores. Verder moet de hoeveelheid beschikbaren voor de legioenen der iuniores verminderd worden met het getal van hen, die om de een of andere reden vrijgesteld zijn van den dienst. 1) Het bezettingsleger wordt alleen onder de wapenen geroepen, als er gevaar voor Rome zelf is; dan zal zeker wel de toestand ingetreden zijn, dien de Romeinen door het woord tumultus aanduiden, waarbij van vrijstellingen geen sprake was; ieder was dan dienstplichtig. Verder vinden wij slechts bij hooge uitzondering bericht, dat de seniores werden opgeroepen. Aldus beschouwd wordt de verhouding van seniores tot iuniores veel gunstiger. Waar men het dus noodig oordeelde voor de bezetting der stad 2 legioenen beschikbaar te hebben, welk leger zeker nog vermeerderd zal zijn met een groot gedeelte van de veldlegioenen, daar is deze indeeling in een gelijk aantal centuriën iuniores en seniores uit een militair oogpunt voldoende gerechtvaardigd. Doch er is nog iets, dat pleit tegen een politieke bedoeling van dit onderscheid. Zeer zeker is het een wijze maatregel om aan den rijperen leeftijd een grooteren invloed in staatszaken toe te kennen dan aan hen, die eerst korten tijd zelfstandig in het maatschappelijk leven zijn opgetreden en dit principe, dat ook in den tegenwoordigen tijd niet geheel buiten werking is gesteld, zien wij in de oude wereld in ruime mate toegepast. Hoe echter met dit principe te rijmen de bepaling, dat men op 60jarigen leeftijd geen deel meer kan nitmaken van de centuriën en dat men eerst op 46jarigen leeftijd tot de seniores overging? Beide levensjaren zijn nit een militair oogpunt begrijpelijk; het eerstgenoemde geeft de niterste grens van ge-

1) Vrijgesteld van dienst waren:

- 1° zij, die lichaamsgebreken hadden.
- 2° de priesters en hun kinderen.
- 3° de magistraten en hun dienaren.

schiktheid voor den velddienst, het laatstgenoemde voor elken militairen dienst aan; een politieke bedoeling er achter te zoeken valt moeilijk.

Dat er in een leger afzonderlijke afdeelingen voetvolk en ruitery moeten zijn, behoeft geen betoog. Maar welke beteekenis deze afcheiding in een volksvergadering moet hebben, vooral in een tijd, toen de ruitery zich nog niet tot een ridderstand had ontwikkeld, blijft in het duister. Dat later aan de ruiters, daar zij wel niet wettelijk, maar toch feitelijk gerecruteerd werden uit de aanzienlijke grondbezitters der 1e klasse, het recht werd gegeven om vóór de voetknechten te stemmen, is begrijpelijk.

In het voorgaande hebben wij gezien, dat Servius' indeeling van het volk noch uit een financieel noch uit een politiek oogpunt kan verklaard worden; alle onderdeelen zijner regeling wijzen evenwel onwederlegbaar op een militair doel. In strijd met de traditie meenen wij het politieke en het financieele karakter van deze instelling als latere bijvoegsels te kunnen beschouwen en wij doen dit met des te meer recht, omdat, volgens de op dit punt eenstemmige overlevering, ten tijde van het koningschap noch eenig tributum geheven is noch volksvergaderingen gehouden zijn, waarbij het volk centuriëngewijze stemde. Wij maakten er reeds vroeger opmerkzaam op, dat latere wijzigingen in deze regeling anachronistisch aan Servius zijn toegeschreven en de zucht der oude schrijvers om de Serviaansche regeling als een systematisch geheel voor te stellen heeft hen de verschillende ontwikkelingsphasen van het centuriënstelsel over het hoofd doen zien.

Maar even zeker als wij zijn van de politieke werkeloosheid der centuriën in den koningstijd, zoo beslist wijst de traditie op het politiek optreden der centuriënvergadering bij het begin van de Republiek. Het zij mij vergund in het kort op het ontstaan dezer verandering in het karakter der centuriën te wijzen.

De Romeinsche schrijvers schilderen ons steeds koning Servius als een volksvriend en Tarquinius Superbus als een tyran af. Een nauwkeurige schifting der overgeleverde berichten wijst evenwel op menige tegenstrijdigheid in de traditie en Servius schijnt niet zoo democratisch gezind en Tarquinius niet zoo

wreed te zijn geweest, als zij gewoonlijk worden voorgesteld. Menige plaats bij de oude schrijvers getuigt van de goede zorgen, die Tarquinius voor de plebs had 1).

Vrij zeker is het, dat het Romeinsche patriciaat de revolutie tegen het koningschap zooal niet in het leven geroepen, dan toch zeker geleid heeft; de hoofden der samenzwering behooren zonder onderscheid tot de aanzienlijkste patriciërs. Het geheele doel der beweging schijnt geweest te zijn de macht van het patriciaat — tot dusverre beperkt door het koningschap, dat vaak steunde op de plebs — te bevestigen. Dat bij deze revolutie het leger een gewichtige rol heeft gespeeld, is zeker en wordt eenstemmig overgeleverd. Eerst als de hoofden der beweging zeker zijn van den steun van het leger, is de omwenteling gelukt en kunnen de nieuwe hoofden van den staat gekozen worden. De Plebejers waren wel is waar nog niet georganiseerd, maar zij maakten een gedeelte van het leger uit en wel op zulk een wijze, dat zij met de hulp van dit organisme actief konden optreden en zich afzonderen — zooals later werkelijk bij de secessies heeft plaats gehad. Zoo konden zij dus den verdreven koning hun hulp aanbieden en hem bijstaan in zijn pogingen om zijn verloren macht te herwinnen. 2) Het was dan ook een daad van wijze politiek van de patricische partij om het leger mede te laten werken aan de organisatie van de republiek en hoe kon dit beter geschieden dan door aan de centuriën van het veldleger, dat de trouw aan Tarquinius had opgezegd, vermeerderd met een gelijk aantal afdeelingen van de bezettingstroepen, de keuze der nieuwe hoofden van den staat op te dragen. Zoo schijnt de eerste consulsverkiezing te moeten verklaard worden. En dat het leger deze keuze moet verricht hebben, blijkt ook hiernit, dat de eerste hoofden van den republikeinischen staat niet den naam van consuls maar van praetoren hebben gedragen. De oorspronkelijke beteekenis van dit woord schijnt veldheer geweest te zijn; zij leefde nog voort in de woorden praetorium : veldheerstent en navis praetoria : admiraals-

---

1) Soltan 267—270.

2) Genz 21.

schip. Toen na 445 om politieke redenen aan ambtenaren met lagere titel het hoogste gezag werd toevertrouwd, werden in plaats van de veldheeren hoofdofficieren. tribuni, met consulaire macht bekleed 1).

Dat aan de eerste consulskeuze alleen de actief dienenden en niet de dienstplichtigen, die de latere comitia centuriata vormden, kunnen deelgenomen hebben, is duidelijk. De ontwikkeling van het centuriënleger tot de centuriënvergadering kan niet op één tijdstip en zeker niet op dit tijdstip hebben plaats gehad. Dit heeft ook de traditie ingezien en om niet met zich zelf in tegenspraak te komen en om volledige comitia centuriata — die ook volgens haar vroeger nooit opgetreden waren — in zulk een kort oogenblik mogelijk te maken, werd de keuze »volgens de voorschriften van Servius Tullius» uitgedacht; zoo had men slechts de reeds gereedgemaakte inrichting uit het archief te halen 2). Dat dit bericht, waaraan door sommige geleerden zooveel gewicht wordt gehecht, op deze wijze beschouwd, niet veel waarde bezit, valt in het oog.

Maar nog andere zeer gewichtige motieven pleiten er voor om aan te nemen, dat in den beginne alleen de actief dienenden en niet de dienstplichtigen gestemd hebben. De oude Romeinen zijn zeer conservatieve vormendienaars en hebben oude gebruiken, al was hun beteekenis sedert onhengelijke tijden verloren gegaan, lang in eere gehouden. Zoo wijzen ook vele militaire gebruiken en uitdrukkingen bij de comitia centuriata er op, dat het leger oorspronkelijk als kiesvergadering dienst deed. In de eerste plaats mocht de vergadering niet binnen de stad of, nauwkeuriger uitgedrukt, niet binnen het pomoerium 3) plaats hebben in overeenstemming met den regel, dat het militaire commando alleen van kracht was buiten de stad. Gewoonlijk had de samenkomst plaats op het exercitieterrein, het Marsveld. Op den burcht werd de roode krijgsvaan 30 dagen te voren uitgestoken; oorspronkelijk was dit het teeken, dat het college der fetiales aan

1) Genz 22.

2) Genz 21.

3) Het pomoerium was de gewijde grens der stad: het schijnt de strook geweest te zijn, die ter betere verdediging binnen den muur was vrijgelaten.

een vijandig volk herstel van grieven was gaan vragen. 1) Dertig dagen worden aan de vijanden ter beraadslaging gelaten; ten teeken dat het volk zich op een mogelijken oorlog moet voorbereiden, waait de krijgsvaan. Op den dertigsten dag trekken de gewapende burgers uit naar het Marsveld om het antwoord der fetiales af te wachten. Luidt dit ongunstig, dan wordt het besluit tot den krijg genomen en terstond trekt men naar het vijandelijke land. 2) Om de burgers voor een mogelijken overval te vrijwaren waait aan de overzijde van den Tiber op den zich daar bevindenden burecht, den Janiculus, eveneens een roode vlag; tevens wordt er een bezetting gelegd. 3) Werd hier de roode vaan ingehaald, ten teeken dat de vijanden naderden, dan moest de vergadering terstond gesloten worden. Hoe groot de kracht der gewoonte bij de Romeinen was, blijkt wel uit de volgende gebeurtenis. In het jaar 63 v. Chr., toen de militaire beteekenis der centuriën reeds lang verdwenen was en er niet het minste gevaar bestond voor eene vijandelijke overrompeling der stad, is een politiek proces, dat in deze comitiën gehouden werd en dat met eene veroordeeling zou hebben moeten eindigen, afgebroken door het intrekken van de vlag op den Janiculus. Verder werd de vergadering bijeengeroepen door het signaal voor het in bataille komen, dat de centuriën der hoornblazers en trompetters op den burecht en op de stadsmuren gaven: bij gerechterlijke comitiën werd het ook voor het huis van den aangeklaagde herhaald. Met militaire onderscheidingsteekenen traden de centuriën voor deze vergadering aan; in den beginne waarschijnlijk ook gewapend. De titel, waarmede de vergaderden werden aangesproken, luidde Quirites, lansdragers, een woord, waarvan de oorspronkelijke beteekenis door het verloren gaan van het militaire karakter der comitiën zoozeer in vergetelheid geraakte, dat het voor den lateren soldaat het onaangenaamste scheldwoord werd, dat hij hooren

---

1) De fetiales waren een priestercollege, dat de godsdienstige ceremoniën, die bij het sluiten van vrede of het verklaren van oorlog gebruikelijk waren, verrichtte.

2) Francken. t. a. p., 308.

3) Mommsen. Röm. Staatsr. III, 387.

kon. 1) Ten slotte dient nog vermeld, dat zelfs later de vergadering der comitiën nog »leger» placht genoemd te worden en dat het nitschrijven der vergadering werd aangeduid door de uitdrukking »het leger oproepen», het sluiten »het leger afdanken» heette. Veel van bovengenoemde gebruiken en uitdrukkingen kunnen alleen van toepassing zijn, als het werkelijke leger optreedt; voor een vergadering van dienstplichtigen zijn zij onnoodig en zonder beteekenis.

Toen de bevoegdheden der comitia centuriata zich uitbreidden en de consulskeuze niet meer hun eenige werkzaamheid was, toen moest natuurlijk ook een uitbreiding der stemgerechtigden in deze vergadering plaats hebben. Men kan begrijpen, dat in een militaire republiek, waarvan de hoofden ook blijkens hun naam in de eerste plaats veldoversten geweest zijn, aan het leger de keuze van die veldheeren werd overgelaten. Toen aan een gedeelte der Plebejers zulk een gewichtig aandeel in het staatsbestuur werd toegestaan als de presidentenkeuze — om een moderne uitdrukking te gebruiken —, was het zeker op den duur niet mogelijk, dat het Patriciaat in het uitsluitend bezit van de wetgevende macht bleef. Aan welk een organisatie zou het, zonder gevaar te loopen door de meerderheid overstemd te worden, die wetgevende macht geruster kunnen toevertrouwen dan aan een, waarbij de aanzienlijken, hoewel verreweg numeriek in de minderheid, zoo zouden ingedeeld worden, dat aan hen een overwegende invloed verzekerd bleef? Zulk een organisatie vonden zij in de legerinrichting. Geen wonder dan ook, dat, nu eenmaal het leger als zoodanig voor politieke doeleinden was opgetreden, de bestaande indeeling gehandhaafd bleef en dat in het stemleger dezelfde klassen en dezelfde centuriën gevonden werden als in het krijgsleger. Dat aan de niet gewapende uit proletariërs bestaande afdelingen van het leger dezelfde rechten werden toegestaan als aan de overige centuriën, was billijk; zij hadden toch tot dusverre mede deelgenomen aan de consulskeuze en deelden de gevaren en vermoedenissen van den

1) In 47 v. Chr. sprak Caesar zijn oproerige legioenen aan met het woord Quirites. Dit alleen was voldoende om de soldaten weer tot kalme te brengen. Gewoonlijk noemde de veldheer hen commilitones, kameraden.



krijg met hunne meer gefortuneerde medeburgers. Doch toen wetgevende bevoegdheden aan deze volksvergadering werden toegekend, moest een breedere kring tot deelneming aan dien wetgevenden arbeid geroepen worden dan die, welke het actief dienende leger vormde. Kon de consulskeuze een bij uitstek militair belang heeten, ditzelfde gold niet van de wetgeving: zij draagt niet in de eerste plaats een militair karakter. Aan wie kon in een timocratische staatsregeling, die ongetwijfeld in plaats van de bestaande aristocratische moest treden, de deelneming aan de wetgeving beter toegestaan worden dan aan de grondbezitters? En wilde men dezen staatkundige rechten toekennen, dan was de centuriëndeeling uitermate geschikt: immers alleen grondbezitters waren dienstplichtig. Men had dus slechts in de bestaande centuriën aan de actief dienenden hen toe te voegen, die voor den dienst konden worden opgeroepen en men kreeg een vergadering, waarin alle grondbezitters stemgerechtigd waren. Wijze staatkunde kon het ook zijn om die proletariërs, die niet in eenige betrekking tot het leger stonden, niet uit te sluiten: geraden was het echter hun slechts een schijninvloed toe te staan. Zij werden in één centurie, de 193e, vereenigd en alleen ter deelneming aan de stemming opgeroepen, als de stemmen in de 192 centuriën staakten. Door de vorming van deze laatste afdeeling werd dus ook het verkrijgen van een oneven aantal stemmen bereikt. Wanneer deze hervormingen tot stand zijn gekomen, laat zich slechts bij benadering bepalen. Zeker is het, dat ten tijde der wetgeving der twaalf tafelen (451—449 v. Chr.) de *comitia centuriata* de voornaamste wetgevende vergadering van het Romeinsche volk waren.

Op deze wijze voorgesteld, wordt de wetgeving van Servius veel verklaarbaarder. De democratische geest, waardoor deze vorst zich zou gekenmerkt hebben, was moeielijk op te maken uit een regeling waarbij aan het lagere volk alle politieke invloed was onthouden. Niet in strijd met dezen geest is zeker het systeem, als militaire organisatie gedacht, waarbij de zwaarste lasten worden opgelegd aan de meest gegoeden. Niet aan te nemen is, dat de regeling van Servius dadelijk bij haar ontstaan dienstbaar zou zijn gemaakt voor het vormen van een volksvergadering.

Gelden al deze bezwaren tegen de *instelling* van een dergelijke tweeslachtige staatsregeling, zij verzwakken, als men aanneemt, dat langzamerhand een legerinrichting zich historisch tot een volksvergadering *ontwikkeld* heeft; zij verdwijnen geheel, als men ziet, dat deze organisatie, als zij zich ontwikkeld heeft tot de *comitia* centuriata haar bruikbaarheid voor legerformatie geheel verloren heeft. Ongeveer tegelijk met de wetgeving der twaalf tafelen werd een vijfjarige censusperiode ingesteld: in 443 werd voor het houden van den census een afzonderlijk ambt aangewezen. Nu de formatie van de centuriën om de 5 jaar plaats had, kon dezelfde samenstelling niet meer voor politieke en militaire doeleinden gebruikt worden. Vooreerst bereikte jaarlijks een nieuw geslacht den dienstplichtigen leeftijd en ook telken jare werd een geslacht wegens het bereiken van den 46jarigen leeftijd vrij van den dienst te velde. Het leger moet elk jaar een nieuwen toevoer van manschappen ontvaangen en een zeker aantal afvoeren; het kan geen afdelingen vormen, die slechts om de 5 jaar aangevuld worden. Konden tot dusverre de militaire centuriën uit de politieke voltallig gemaakt worden, dit was thans niet meer mogelijk. Een afzonderlijke lichteing moest voor het leger plaats hebben. Wel is waar telden en politieke en militaire centuriën hun loden onder alle tribus, waarin het Romeinsche grondgebied verdeeld was, maar toch behoefden militaire en politieke centurie niet meer voor de actief dienenden samen te vallen; er kon zelfs een bepaald aantal soldaten zijn, die niet tot een politieke centurie behoorden, daar er nog geen census had plaats gehad, sedert zij dienstplichtig waren geworden.

Spoedig kwam er nog een factor bij, die de regeling van Servius voor militaire doeleinden onbruikbaar zou maken. Waarschijnlijk door Camillus (+ 364) is het leger gereorganiseerd. In den strijd tegen de Galliërs was de logge phalanx ondoelmatig gebleken. Ook in een bergachtig 1) terrein was het manoeuvreeren met zulk een groote aaneengesloten massa niet goed mogelijk. Daarom werd een andere tactische eenheid

---

1) Rückert. Das Römische Kriegswesen 1.

gekozen en wel de manipel, bestaande uit 2 centuriën. De phalanx bevatte niet meer een aaneengesloten massa, waarvan de gelederen in volgorde door de verschillende klassen werden bezet: het legioen werd nu in 3 linies opgesteld en niet meer de censusklasse, maar de dienstdijd bepaalde de plaats, die ieder in het gevecht zou innemen. De hastati bezetten de 1<sup>e</sup> linie in 10 manipels, ieder van 120 man, ingedeeld; zij waren de jongstgedienden; de 2<sup>e</sup> linie, de principes, was op dezelfde wijze verdeeld. De oudgedienden, de triarii, vormden de reserve met eenzelfde aantal manipels van 60 man. Tevens waren over de verschillende manipels nog 1200 lichtgewapenden verdeeld. Ook het onderscheid in bewapening tusschen de verschillende klassen verviel thans; slechts de manschappen der 1<sup>e</sup> klasse behielden het recht een kostbaarder pantser te dragen dan die der overige. Of bij het lichten der legioenen nog rekening werd gehouden met de indeeling in klassen, of — met andere woorden — de 1<sup>e</sup> klasse nog de kleine helft der benoodigde manschappen stelde, is onzeker. Mommsen 1) meent, dat dit gebeurd is tot 241, toen aan iedere klasse een gelijk aantal centuriën in de comitia centuriata werd gegeven. Hiertegen zijn echter gegronde bedenkingen in te brengen: vooreerst zijn gedurende de Samuitische oorlogen zeer zware lichten gehouden en het is niet waarschijnlijk, dat de 1<sup>e</sup> klasse hiervoor het grootste contingent heeft geleverd 2). Verder zien wij reeds vroeg vrijwilligers in de Roinische legers; het armere volk zag in den krijgsdienst een bron van inkomsten, die hun niet onwelkom was 3). Polybius 4) verhaalt, dat het volk in 264 voor een krijg met Carthago gestemd was, omdat het door de vorige oorlogen uitgeput was en in een nienwen zijne verliezen wilde dekken. In 342 is een wet uitgevaardigd, die verbood soldaten tegen hun wil voor het einde van een veldtocht te ontslaan, welke bepaling zeker in het belang der minder gegode bevolking is gemaakt. Al deze berichten wijzen er op, dat niet slechts de kleine helft van het

1) Mommsen. Röm. Tribus 143. 146.

2) Genz 28.

3) Liers. Das Kriegswesen der Alten 17.

4) I, 11.

leger uit de lagere klassen van Servius' staatsregeling kon bestaan.

Ook nog in een ander opzicht had de dienst ten tijde van Camillus een belangrijke hervorming ondergaan. Wij zagen, dat de soldaten van Servius hun wapenen en verpleging zelf betaalden: wanneer in dezen tijd van soldij sprake is, dan moet men daaronder verstaan het bedrag der kosten, dat iedere tribus voor de uitrusting van de door haar te leveren manschappen zelfstandig opbracht 1). In 406 werd voor het eerst een regelmatige soldij uit de staatskas betaald. Karakteristiek is het motief, dat Appius Claudius hiervoor bij Livius 2) opgeeft: »de soldaten moeten er aan gewennen om in den oorlog nitstel te verdragen en, als deze in den winter niet geëindigd is, 's winters te wachten en niet als trekvogels dadelijk, als de herfst in het land is, naar hun huizen uit te kijken.» Tegelijk met de invoering van de soldij werden ook de winterveldtochten ingevoerd en van dit oogenblik af kwam er een volledige verandering in de wijze van strijden. Tot dusverre had bij hen de krijg bestaan uit veldslagen en verwoestingen; zoodra de legers elkander zagen, streden zij. Het was toch in het belang der strijdenden om zoo spoedig mogelijk terug te keeren. Doch thans konden de soldaten zoo lang in het veld gehouden worden, als de veldheer het noodzakelijk achtte. Nu begon de meening zich te vormen, dat het onbezonnen was een veldslag te beginnen, zoodra men den vijand in het gezicht kreeg. De grondregel van het krijgswezen der Romeinen werd nu van de fouten van hun vijanden zooveel mogelijk voordeel te trekken; hiervoor was evenwel tijd noodig en daarom lagen de Romeinsche troepen zoo lang tegenover hun vijanden, voordat zij een slag waagden 3). Dat hiermede een hervorming van de taktiek en de legerindeeling moest samengaan, spreekt van zelf.

Bijna gelijktijdig kwam er ook een wijziging in de ruitrij. Wij zagen, dat tot in Cicero's dagen geen verandering was gekomen in de getalsterkte der 18 centuriën ruiters. Reeds vroeg werden er 4 veldlegioenen uitgerust, waarvan elk over

1) Marquardt. Röm. Staatsverwaltung II. 163.

2) V. 6, 1.

3) Liers t. a. p., 7.

300 man ruiters beschikte; slechts  $\frac{2}{3}$  der geheele sterkte werd dus mobiel gemaakt. Door het instellen van een vijfjarigen census werd het onmogelijk, zooals boven werd aangetoond, om de formatie der legioenen over te laten aan hen, die den census hielden. De vroeger opgesomde bezwaren golden voor de ruitery niet; vooreerst wacht niet elk jaar een zekere hoeveelheid jongelieden, die den leeftijd van 18 jaar bereikt hebben, op opneming; ten tweede is er geen maximumleeftijd 1) voor dit wapen bepaald. Verder waren er nog 600 man over om de opengevallen plaatsen aan te vullen. Het samenstellen der ruitercenturiën kon dus aan de censoren overgelaten worden. De politieke beteekenis dezer centuriën in de volksvergadering was evenwel de reden, dat het getal der ruiters moest uitgebreid worden. Hun stemrecht was van grooter gewicht dan dat der classes: in hun afdeelingen werden nooit meer dan 100 stemmen uitgebracht; het was ook eervoller: de ruiters stemden vóór het voetvolk en tot 241 v. Chr. had een hunner afdeelingen het recht de eerste stem uit te brengen, wat van niet geringen invloed was op de beslissing der volgende centuriën. Daarom ontstond langzamerhand de gewoonte om aan de ruiters hun stemrecht in deze centuriën te laten, ook wanneer zij geen ruiterdienst meer deden of er niet meer voor geschikt waren. Zoo bleven b.v. de ruiters, die lid van den senaat werden, in het bezit van hun staatspaard, zoolang het hun lustte. Hierdoor verminderde het aantal der voor den dienst beschikbaren niet onaanzienlijk en moesten er maatregelen getroffen worden om de militaire afdeelingen voltallig te houden. Verder werden de infanterieofficieren uit de ruitery gekozen. Daarom schijnt ongeveer 400 vóór Chr. de maatregel ingevoerd te zijn, dat naast de ruiters met staatspaard — zooals de officieele term hilde — ook andere personen tot ruiterdienst konden aangewezen worden. Zij ontvingen van staatswege geen vergoeding voor den aankoop van een paard; zij moesten dus op eigen paarden aan den krijg deelnemen. Zij dienden tot aanvulling

---

1) Wellicht was het de gewoonte op 35jarigen leeftijd uit de ruitery te treden. Mommsen. Röm. Staatsr. III, 261, aanm. 3.

van de open plaatsen in de militaire centuriën, maar hadden geen ruitersstemrecht in de volksvergadering. Politieke rechten gaf deze ruiterdienst niet.

Hoewel tegelijk met de instelling dezer ruitersoort een ruitersoldij schijnt ingevoerd te zijn, die het drievoudige bedroeg van die der legioen-soldaten, werd deze ruiterdienst toch als een onderscheiding beschouwd; alleen de aanzienlijksten der 1e klasse konden er toe geroepen worden. Dientengevolge werd er een bepaalde census voor hen vastgesteld, die ook in het vervolg voor de ruiters met staatspaard schijnt gegolden te hebben; 1) waarschijnlijk werd het bezit van een vermogen van 400.000 As geeischt.

In het vervolg rustte nu op de censoren de plicht om voor eerst de centuriën ruiters met staatspaard voltallig te maken en tevens een lijst aan te leggen van hen, die een vermogen van 400.000 As bezaten. Uit deze lijsten kozen de veldheeren de aanvullingsmanschappen met eigen paard; voor hen werd dus evenals voor het voetvolk een lichting, geheel afgescheiden van den census, noodig. Het werd nu gebruikelijk den naam equites niet alleen te geven aan de ruiters met staats- en met eigen paard, maar ook aan hen, die het vermogen, voor den ruiterdienst vastgesteld, bezaten. Zoo ontstond uit de ruitery de ridderstand.

Politieke betekenissen hadden deze ridders met uitzondering van de bezitters van een staatspaard niet. Zij kregen het eerst onder C. Gracchus, die uit hen eene oppositiepartij tegen den ambtsadel, wiens orgaan de senaat was, wilde vormen; hij liet een wet maken, waarbij de ridders, zoodra zij zitting verkregen in den senaat, uit de ruitercenturiën moesten treden (129 v. Chr.). De rechtspraak van gezworenen, tot dusverre in handen van den senaat, werd door hem aan de bezitters van een riddersvermogen gegeven. 2)

Wij zien dus, dat bij de ruitery juist het tegenovergestelde geschied is van hetgeen wij bij de infanteriecenturiën waarnamen. Hier in de politieke centurie een groot overcompleet, waaraan, hoewel het niet diende, maar wel dienstplichtig was.

1) Momms. Röm. Staatsr. III, 259 wijst er op, dat in den 2en Punischen oorlog ruiters met staatspaard als straf gedwongen werden op eigen paard te dienen; zij hadden dus ook ruitercensus.

2) Momms. Röm. Gesch. II, 111.

dezelfde politieke rechten gegeven werden als aan de actief dienenden; daar een militaire centurie, die aan de haar gestelde eischen niet kon voldoen en aanvulling behoefde; aan de aanvullingsmanschappen werden geen politieke ruiterechten toegestaan; bij het voetvolk geen politiek verschil tusschen dienenden en dienstplichtigen; bij de ruitery kan hij, die niet dient, politiek begunstigd zijn boven zijn dienenden kameraad.

Na den tweeden Punischen oorlog (218—201 v. Chr.) was er zulk een verandering in den inwendigen toestand van den Romeinschen staat gekomen, dat het niet meer mogelijk was de vroegere voorwaarden voor den dienstplicht te handhaven. De vrije bevolking van Rome was na de oorlogen met Carthago zoo afgenomen, dat het getal der in de klassen ingedeelde burgers niet meer voldoende was om de groote legers voltallig te maken. Vandaar de verlaging van den census tot 4000 As ten tijde van Polybius; wellicht is hij later nog tot 1500 As gedaald, 1) ten minste wij zien, dat men later onder proletariërs hen verstoud, wier vermogen onder dit bedrag bleef.

Tegenover de afneming der vermogende bevolking staat een schrikbarende toename van het proletariaat in de steden. Het grondbezit was langzamerhand in de handen van weinigen gekomen; de behoefteige bevolking van het platteland, waar de diensten, vroeger door vrije arbeiders verricht, thans aan slaven waren opgedragen, stroomde naar Rome en vermeerderde daar steeds het proletariaat. De Latijnsche steden wezen er reeds op, dat zij, als deze verhuizingen niet tegengegaan werden, de opgelegde contingenten voor het bondgenooten-leger binnen korten tijd niet meer konden stellen. 2)

Nadat de Carthagers uit Italië waren gedreven, was het kriegsgevaar voor dit land zelf niet groot meer. Zware en langdurige oorlogen werden nu in het buitenland gevoerd en, hoe verder deze oorlogen zich van Rome verwijderden, des te meer wisten de gegoeden zich aan den kriegsdienst te onttrekken. Er boden zich trouwens minder gegoeden in voldoende aantal

---

1) Votsch. C. Marius als Reformator des röm. Heerwesens 21.

2) Livius XII, 8, 6.

aan; de hoop op buit was hierbij geen geringe factor. Feitelijk drukte in dezen tijd de krijgsdienst op de armere bevolking.

Ook de burgerruiterij begint haar beteekenis te verliezen; zij had in den 2en Punischen oorlog getoond, hoe beslist zij voor haar Carthaagsche mededingster moest onderdoen. Na 140 v. Chr. vernemen wij niets meer van haar. Zeker is, dat zij ten tijde van Caesar geheel is verdwenen. De legioensruiterij bestond toen uitsluitend uit hulptroepen. De Romeinsche burgerruiters waren een paradercorps geworden, dat eens per jaar door Rome's straten trok. 1) Wel bleven hun centuriën nog de leden van het officierencorps leveren, deels stonden zij als contubernales van den veldheer ten dienste van het hoofdkwartier; voor den gewonen legerdienst werden zij niet meer gebruikt. De hervorming, die Marius in de legerformatie teweegbracht, zal hiertoe niet weinig hebben bijgedragen.

Deze lichte niet meer uitsluitend de leden der 5 klassen, maar aan iederen burger, die zich vrijwillig aanmeldde, werd het recht gegeven in de legioenen te dienen. Het aantal vrijwilligers, dat zich beschikbaar stelde, was zoo groot, dat in het vervolg slechts bij hooge uitzondering burgers tot den krijgsdienst moesten verplicht worden. En deze vrijwilligers behoorden vooral tot hen, die een zeer gering of volstrekt geen vermogen hadden. Nu de 5 classes vrijgesteld waren van militaire verplichtingen, zullen deze ook feitelijk voor de ruiterij opgehouden hebben te bestaan.

Door de regeling van Marius was dus de laatste band, die het leger met de *comitia centuriata* verbond, losgemaakt. Van nu af is de krijgsdienst geen eereplicht meer, maar een loonend ambacht; hoop op rijken buit en belooningen was de drijfveer geworden van de dienstname. Jaren achtereen blijven de soldaten bij hun legioenen en, worden zij eindelijk ontslagen, dan verwachten zij van hun veldheeren de middelen voor een onbezorgden ouden dag. Er ontstond zoo een soldatenstand en een staand leger, die gewillige werktuigen zouden worden in de handen van eierzuchtige veldheeren. Zonder deze legers waren de burgeroorlogen niet mogelijk geweest; deze legers hebben Rome de monarchie gebracht.

1) De *transvectio equitum* op 15 Juli.



Zoolang Rome nog moreel op een hoog standpunt stond, zoolang de verdediging van den vaderlandschen grond nog noodig was, beschikte het over een leger, waartoe de beste elementen van zijn bevolking behoorden. Hoe grooter iemands bezit, des te meer belang bij de verdediging van het vaderland, des te grooter de verplichting hiertoe mede te werken. Zij, die geen erf te verdedigen hadden, werden slechts in den hoogsten nood tot deze taak geroepen. Toen echter Rome zich uitbreidde buiten Italië, toen Rome's niterlijke macht in glans en luister toenam, maar zijn moreel peil steeds lager en lager daalde, toen begonnen de betere elementen zich aan den krijgsdienst te onttrekken en langzamerhand nam het proletariaat geheel en al de plaatsen in, welke de gezeten burgers zich vroeger een eer hadden gerekend te bezetten. Dit proletariaat, dat bovenal in den dienst winst trachtte te behalen, behartigde meer de belangen van de veldheeren, die hen wilden gebruiken voor hun persoonlijke doeleinden, dan die van het vaderland. Zoo is te Rome het leger, dat, toen het de beste bestanddeelen der burgerij bevatte, aan den staat de vrijheid geschonken heeft, later, samengesteld uit de onderste lagen der bevolking, het voornaamste werktuig geworden om te Rome een alleenheerschappij in het leven te roepen.

Vergelijkingen van moderne instellingen met die van het oude Rome gaan, als iedere vergelijking, mank. Ons staatswezen en onze legerinrichting — om bij ons onderwerp te blijven — berusten op zoo geheel andere grondslagen, dat vergelijkingen hier de meest vreemde resultaten zouden kunnen opleveren. Toch kan het burgerleger van de Romeinsche republiek ons een les geven. Onze democratische tijd legt aan alle burgers dezelfde verplichtingen op; het beperken van den krijgsdienst tot de vermogenden zou dus niet in overeenstemming zijn met onze moderne begrippen. Gevaar, dat legers uit bezitlozen samengesteld, werktuigen zullen worden in de handen van veldheeren tot bereiking van eerzuchtige doeleinden, bestaat — althans ten onzent — volstrekt niet. Evenmin drijft de hoop op rijken buit de onvermogenden tot dienstneming in onze legers. Toen Rome moreel hoog stond, werd de verdediging van het vaderland

als een cereplicht beschouwd; toen Rome's moraliteit daalde, onttrok de vermogende bevolking zich aan deze verplichting. In den goeden tijd gaf te Rome het bezit van vermogen het recht om krijgdiensdienst te verrichten; bij ons verschaft hetzelfde bezit de middelen om zich aan dien dienst te onttrekken. Zoolang er sprake was van verdediging van den vaderlandschen bodem, eischten de vermogende Romeinen voor zich dit recht; het voeren van buitenlandsche oorlogen lieten zij aan huu minder gefortuneerde medeburgers over. De verleiding om ons in buitenlandsche oorlogen te wagen bestaat voor ons niet; worden wij in een krijg gewikkeld, dan zal niet alleen onze geboortegrond, maar tevens ons onafhankelijk voortbestaan moeten verdedigd worden. Mogen in zulk een strijd, naar het voorbeeld der Romeinen, bij ons de financieel en intellectueel begunstigten de eerste plaatsen voor zich opeischen.

De VOORZITTER. Onder dankbetuiging aan den geachten spreker, wensch ik thans de gelegenheid te geven tot debat. Verlangt ook een der aanwezigen het woord naar aanleiding der gehouden voordracht, hetzij tot het maken van opmerkingen, hetzij tot het vragen van inlichtingen aan den spreker?

Niemand het woord verlangende, hervat de VOORZITTER:

Vermits geen der heeren het woord verlangt te voeren, meen ik de gevoelens der vergadering te vertolken wanneer ik den spreker dank betuig voor zijne belangrijke en welsprekende rede.

Hebben vereenigingen buiten deze vergadering aanleiding gegeven dat het auditorium niet zoo groot is als anders het geval is, de afwezigen kunnen niet dan betreuren, dat zij verhinderd zijn geworden deze van grondige studie getuigende voordracht aan te hooren.

Onder herhaalde dankbetuiging aan den geachten spreker, sluit ik de vergadering.

De Secretaris,

G. N. H. SCHULTZ VAN HAEGEN.